

PSIHOLOGIJA MOLITVE

Dr Vjekoslav BAJSIĆ

Tema ovog predavanja bila bi »Psihologija molitve«. Nekako sam je nerado prihvatio, jer se činilo da bi — ovako kako je bila formulirana — mogla biti prilično dosadna. Možda nam, naime, u ovo vrijeme nije toliko stalo do toga kakvih sve vrsta molitve ima i kakva je njihova psihološka podloga, što tu ovisi npr. o temperamentu čovjeka ili o njegovu društvenom položaju i zanimanju. Dakako da se na takav način može dati neka sistematizacija i klasifikacija, ali mi se čini da se sve to može pročitati u nekoj stručnoj knjizi te vrste, tako da ponavljanje tih podataka možda nije toliko važno koliko problemi molitve i moljenja upravo u ovo naše vrijeme na ovom mjestu i u ovoj Crkvi.

Rekao sam u uvodnom predavanju kako osjećamo danas neku spontanu potrebu, svjesnu ili podsvjesnu, skrivenu, za dubinom, za počecima. Tako mi se čini da bi i ovo predavanje, prilazeći mu, dakako, s psihološke strane, učinilo više ako bismo se ograničili na glavnije pitanje, tj. zašto nam je u ovo doba molitva nekako teška, zašto se, čini se, u naše vrijeme manje i manje rado moli. To bi nam u isti mah dalo neku informaciju o današnjem stanju vjere. Čini se da su molitva i vjera usko povezane, kao neki izrazi matematičke jednadžbe, tako da gledajući jednu stranu možemo zaključivati o drugoj. Možda smo zato, kako sam u početku napomenuo, toliko osjetljivi na sudove o molitvi. Ako se nekome ili o nekome kaže da ne moli, daje se uključivo sud i o njegovoj vjeri. Dakako da je svakom kršćaninu nedrago ako se sumnja u njegovu vjeru. Tu bih samo usput htio napomenuti da u Evanđelju stoji Kristova riječ kako onaj koji moli treba to činiti skrovito, jer ako ga ljudi vide, »primio je plaću svoju«. Međutim, ako netko to uzme vrlo ozbiljno, dolazi u opasnost da se o njemu proširi glas da ne moli. Možda bismo, dakle, trebali biti oprezniji u takvim sudovima.

Kako rekoh, ovo predavanje usmjerio bih radije prema temeljnom pitanju zašto se, kako se čini, danas nerado i teško moli, gdje su razlozi, i što bi se moglo možda učiniti. Ovdje ne mogu obećati neke recepte i patentna rješenja — ja se također mučim oko toga — ali mislim da nije naodmet zajednički razmišljati o toj stvari, analizirati prilike i njihove uzroke. Možda će netko dobiti koju novu misao, shvatiti koju povezanost i možda tako usmjeriti svoje nastojanje u kojem drugom, za ljude koji su mu povjereni korisnijem smjeru. Većinom je ipak po-

trebno najprije nešto uvidjeti da bi se moglo nešto dogoditi, premda se ovdje nipošto ne želi unaprijed isključiti utjecaj i temeljna uloga Božje milosti.

Prije mnogo godina boravio sam u jednoj sredini koja je bila tradicionalno kršćanska, relativno izolirana od modernih utjecaja grada i industrijalizacije, uglavnom agrikulturna, bez nekih većih socijalnih razlika između svećenika i puka, jer je riječ o relativno dobro stojećim seljacima, dok je kler napoleonskom sekularizacijom već odavno prestao igrati neku posebnu gospodarsku ulogu. Tu je kršćanski život, pogotovo molitveni život u našem tradicionalnom smislu, bio vrlo bujan. Na nedjelje i blagdane bio je tu čitav niz misa s jednom središnjom vrlo svečanom; svake prve nedjelje u mjesecu ispovijedila se i pričestila čitava župa. Poslije podne u vrlo svečane dane bio je blagoslov s krunicom, propovijedi, litanijama, psalmima kao ostatkom nekadašnjih pjevanih vespera, zatim procesija, nakon povratka *Tantum ergo* s blagoslovom, zatim Anđeo gospodnji; i kad je čovjek mislio da je već sve gotovo, došao bi još i fratar i dao potpuni oprost trećorecima. Bila je to neka vrsta pobožnog maratona, ali mi se čini da sam shvatio te ljude: bili su to, kako sam rekao, seljaci, vični teškome radu, tako da su i taj svoj molitveni posao pred Bogom htjeli osjetiti i tijelom. Htjeli su imati doživljaj napora i umora. U proljeće bi se obavljao čitav niz hodočašća, kilometre i kilometre pješice: na jednu stranu za lijepo vrijeme, na drugu za dobar usjev, na treću protiv gromova i tuče itd. Tu bi se sastajali gotovo svi, jer je svima bilo u interesu. Kad god bi se u takvim prilikama našli zajedno, uvijek bi netko počeo moliti krunicu. Ne mogu zajamčiti da su je svi molili sabrano, i možda bi se moglo pitati za smisao takvog moljenja. Zanimljivo je da je jedan stari spiritual takvu molitvu shvaćao više kao neku atmosferu, neki akustički molitveni šator koji je povezivao sve prisutne stvarajući sakralno ozračje, sakralni prostor, gdje god se ti ljudi nalazili.

No u novije vrijeme — zato sve ovo pričam — došla je na brdo čista a po njoj dolazi polako i obližnji grad sa svojim načinom života. Procesije su manje posjećene, u crkvi ima manje ljudi, maratoni su skraćeni itd.

Ako se pitamo što se zapravo događa, možemo sa sigurnošću reći da nema više onoga duha molitve — barem u tradicionalnom smislu — kako je to nekad bilo. Koji je tomu razlog?

Ne može se jednostavno reći da su se ljudi pokvarili. Još uvijek imaju mnogo simpatija za Crkvu, poštuju župnika kao i prije, daju mnogo za crkvene i karitativne potrebe itd. No nedjeljom idu često nekamo na izlet ili u posjete, sve više ih radi u industriji, na poljima se sve više upotrebljavaju razni strojevi, protiv tuče imaju rakete, postoje umjetna gnojiva, postoji navodnjavanje, zaštitna sredstva protiv štetočinja itd.

Čini se da postoji neka veza između toga novog načina života i onoga što se događa u crkvi ili u vezi s crkvom. Ima dapače i jedan zanimljiv primjer. Netko je bio jednom u gostionici izjavio kako su procesije zapravo nepotrebne, jer se voće može bolje zaštititi od mraza tehničkim sredstvima. Ta se primjedba bila pročula i gotovo je izazvala šok

u biskupiji. Bila je potrebna okružnica župnicima da se protumači kako ta tehnička sredstva ne umanjuju našu ovisnost o Božjoj pomoći i kako je još uvijek potrebno moliti.

Da ovo izrazimo malo apstraktnije! Čini se da se može reći slijedeće: Ako je molitva — to se uči već u uvodu u teodiceju — izraz ljudske svijesti kojim se izriče ljudska ovisnost o Bogu, onda do poticaja na molitvu dolazi najviše na onim dodirnim ploham s uvjetima pojedinačne ljudske egzistencije gdje se svijest o ovisnosti — objektivno je, dakako, čovjek uvijek i posvuda ovisan o Bogu — najviše javlja. Tu se ne misli svijest koja se dobila tek teškim zaključivanjem ili dugotrajnim razmišljanjem, nego svijest ovisnosti koju čovjek, da tako kažem, osjeća na svojoj koži. Ima prastara latinska poslovice: Qui nescit orare pergat ad mare — Tko ne zna moliti, neka ide na more. Kad se čovjek nađe u krhkoj lađici na velikim valovima u opasnosti života, molitva se javlja spontano. Prirodno je, dakle — govorimo s psihološke strane — da se čovjek osjeti ponukan na molitvu u onim prilikama, na onoj plohi dodira sa svojim uvjetima života, gdje mu se pokazuje velika ovisnost njegove egzistencije o drugim silama kojima on sam ne raspolaže.

Tu je lako protumačiti stanovite slučajeve. Čovjek zemljoradnik vrlo ovisi o vremenu. Možda u novije vrijeme nešto manje, jer postoji neka tehnička zaštita protiv suše i protiv tuče, ali ipak vrijeme uglavnom ne ovisi o njemu. Razumljivo je da će njegov osjećaj ovisnosti o Bogu biti usmjeren u prvom redu na tu važnu plohu dodira, na tu stranu.

Postoji i druga važna ploha dodira sa silama s kojima ne raspolažemo: ako se, naime, čovjek razboli, pogotovo kako je to nekada bilo kad je liječnička pomoć bila vrlo malena ili gotovo nikakva, barem u većini težih slučajeva. Razumljivo je da je i to bio vrlo važan motiv za molitvu.

Zanimljivo je da su na onom brdu gdje sam boravio ljeti svake nedjelje za procesije molili uobičajene zazive: Od kuge, glada i rata oslobodi nas, Gospodine; od groma i zla vremena oslobodi nas, Gospodine! U knjizi iz koje se molilo bio je i zaziv: Od poplave oslobodi nas, Gospodine. No taj je bio precrtan i izostavljao se, jer se nije nikako vidjelo kako bi na brdu moglo biti poplave. No jednog je dana golem prolom oblaka srušio mostove i zatrpao vinograde. Od toga se dana ipak molilo i protiv poplave.

Nije to ništa čudno. Ako se čovjek s koje strane osjeća sigurnim, onda lako na tom mjestu zaboravlja molitvu. Takvi smo.

Odatle je, dakle, sasvim razumljivo: ako su se prilike tako promijenile da neki seljak ne treba više imati straha pred mrazom, sušom, insektima — možda mu je ostao jedini strah pred nestalnim cijenama — onda je razumljivo da neće više u tom smjeru moliti. Neće, dakle, Boga u prvom redu smatrati Bogom vremena i atmosferskih promjena, jer ga one više toliko ne ugrožavaju niti ga više toliko ne zaokupljaju. On će moliti — ako moli — radije u nekom drugom smjeru, za neke druge potrebe.

Razumljivo je i to da molitveni odnos modernog čovjeka koji živi u gradu, radnika, činovnika, prema Bogu neće biti isti kao odnos njegova pradjeda na selu. U čemu se, naime, takav čovjek osjeća neposredno ovisnim? Plaću dobiva svaki mjesec. Ona može biti veća ili manja. Ako je manja, to se sigurno ne pripisuje neposredno Božjem utjecaju, nego drugim činiocima: zaduženosti privrede, nerazvijenosti, lošem poslovanju, situaciji itd. Tako se smanjuje ona nekadašnja ploha na kojoj je čovjek doživljavao svoju ovisnost o Bogu.

Zato bismo trebali pitati za današnju mogućnost takvog doživljavanja, tj. gdje taj današnji gradski, industrijski čovjek doživljava svoju ovisnost o Bogu; u kojem smjeru i kojom prilikom može još spontano moliti; gdje mu se molitva nameće? Pogotovo ako je riječ o ljudima koji svojim zvanjem ili položajem imaju osiguranu egzistenciju, koji su svjesni svog položaja i moći, zdravi, jaki, nezavisni. Gdje oni dolaze u priliku ili gdje bi mogli doći u priliku da se manje ili više spontano razvije potreba molitve? Odakle da se stvore motivi za njihovu molitvu koji bi bili sami od sebe djelatni? Možda ljudi mole ako se nađu u nekoj riskantnoj situaciji, ako dožive neki egzistencijalni šok. Ali to su po definiciji izvanredne prilike. Ako pak život teče manje ili više sređeno, unutar neke sređene i osigurane službe gdje se dobiva sigurna mjesečna plaća a ovisnosti ima samo prema nekim ljudima, onda je doista teško shvatiti kako bi se mogla spontano i neposredno osjetiti ovisnost prema Bogu. Taj će osjećaj možda biti prisutan tek na neki mutan i općenit način. Možda je to svijest ugroženosti od smrti, jednom kad dođe vrijeme, možda neki još uvijek daleki rat s atomskom bombom, pri čemu smo se već priučili na te misli te nas ne uzbuđuju, jer su za sada samo misli.

Iz ovoga što je rečeno vidi se, dakle, da s psihološke strane molitva, ili količina i intenzitet molitve, doista ovisi o nekim psihološkim i društvenim faktorima, koje ne možemo u našem razmatranju odbaciti ili previdjeti jer su bitno upleteni u ljudski život, a čovjek je cjelina te kao cjelina stoji i pred Bogom u molitvi. Takva ga je napokon i sam Bog stvorio.

Dakako da je pri tom važna čovjekova slobodna volja, ali se čovjek ne sastoji samo od volje, tako da bi mu se sve moglo natovariti na račun te slobode: evo, to se sve događa samo jer nećeš ili ne želiš. Naša je sloboda ograničena pa zato slobodnu volju moramo podupirati nekim drugim pomoćima, stvarati joj mogućnosti da lakše uoči i slijedi objektivno dobro, pa makar i samo nekim rasvjetljenjem.

Ne želim tvrditi da posjedujem neko gotovo rješenje, ali bi se mogao možda pokazati neki put. Zanimljivo je reći da naš Gospodin Isus Krist nije bio iz zemljoradničke obitelji. Iako iznosi često, govoreći o nebeskomu Ocu, »agrikulturne« primjere — Otac daje kišu, daje da sunce izlazi nad zlima i dobrima, priča o sijaču itd. — ipak možemo pretpostaviti da je kao sin radničke obitelji imao neka druga temeljna iskustva o ovisnosti ljudskoga života. Zato bi nam možda bilo lakše shvatiti današnji svijet kad bismo pošli od njegovog primjera. Ako bismo se, u skladu s onim što smo prethodno iznijeli, upitali gdje je bila za

Krista ta doživljena plaha egzistencijalne ovisnosti, onda ne bismo više, čini se, mogli u prvom redu misliti na atmosferske prilike i neprilike, nego bi to bile radničke ruke i umijeće njegova hranitelja kao i njegove vlastite ruke. Tu bismo možda i današnjem radniku mogli reći da Bog jednako, ako ne i više, stoji iza njegovih ruku i njegova umijeća. Dakako da ruke i glavu ubrajamo u naše vlasništvo, a oblake i sunce ne, te se tako na prvi mah čini da iza oblaka stoji Bog, a iza naših napora samo mi. No dosta je malo razmisliti da se uvidi kako taj naš Ja nije nešto jednostavno čime bismo potpuno raspolagali, nego da nam je i on dan i da je neprestano ovisan o nama nepoznatim i nerazumljivim uvjetima, ne manje nego vrijeme. Zašto bismo mi sami sebi bili manje poklonjeni nego sunce dobrima i zlima ili kiša pravednima i nepravednima? Taj Ja proizlazi iz nečega, ima neka snaga koja mi se daje kad je trebam. Zato bi bilo potrebno da možda više gledamo u tom smjeru i da svoje vjernike više upozoravamo na tu stranu stvari. Danas se mnogo govori kako se kroz ljudski rad ostvaruje i Božje stvaralaštvo: Bog je uvijek causa prima. Ako imamo potrebu da molimo kao zemljoradnici kad se približava tuča ili kad je suša, ne vidi se zašto ne bismo molili za naše ruke ili naš intelekt da mu uspije djelo koje smo nakanili i o kojemu ovisi naša egzistencija ne manje nego urod polja od kiše. Tako bismo možda shvatili da nam je Bog bliži preko naših ruku i napora naše glave nego kad je iznad oblaka. Dakako da ne mislim na Boga u smislu njegova objektivnog postojanja (on je uvijek tu, uvijek posvuda prisutan), nego na onu sliku preko koje dobivamo svijest o komunikaciji s njim.

No još uvijek postoji jedna teškoća, tako da se opet moramo uputiti u analizu. U teodiceji, tamo sasvim na početku, kad je riječ o pojmu Boga, kaže se da je temeljna oznaka toga pojma što je Bog nešto transcendentno, nešto što je čovjeku uvijek »s onu stranu«, što ga definitivno nadvisuje: svojim bićem, svojom silom, mudrošću, krepošću itd. Bog nas neizmjerljivo nadilazi. Ne postoji neka mjera između nas i Boga. Postoji neizmjerni razmak, odstojanje između Boga i nas, što upravo želi izraziti taj pojam: transcendentcija. S druge strane, Bog je nešto imanentno, što nas nosi, u čemu smo ukorijenjeni, bez čega ne možemo postojati, što nam je neizmjerljivo blisko. Ta napetost proizvodi osjećaj fascinacije koja čovjeka privlači kao da može prebroditi taj raspon od najbližeg do najdaljeg.

No ovdje kao i u svim ljudskim avanturama — koje su uvijek izlaženje iz samoga sebe, iz onoga već posvojenoga i uobičajenoga — postoji stanovita opasnost, stanovit rizik. Kako je Bog nešto nedohvatljivo, nešto »s onu stranu«, to ga po našim ljudskim potrebama, živeći u prostoru i vremenu, u slici nastojimo smjestiti i unutar prostora i vremena na »transcendentna«, nedokučiva mjesta. Puštamo se da nas jednadžba »Bog je transcendentan« zavede pa je prihvaćamo i u obrnutom smislu: sve što nam se čini nekako transcendentnim, što nam se čini da nas nadvisuje, jest Bog ili nešto božansko, ili barem Boga valja tražiti u tom smjeru.

Kako je čovjek biće u tijelu, to je prirodno da se u molitvi Bogu obraćamo u nekoj slici, a kako Boga spontano stavljamo na transcendentna mjesta, to se i molitva nekako povezuje ili upućuje na ta transcendentna mjesta. Oduvijek se Bog nalazi — prirodno nam je da smatramo da se negdje nalazi — na nepristupačnim mjestima. Bogovi kao da samo iznimno dolaze u svakodnevni čovjekov prostor, u sobu, na ulicu; bogovi stanuju inače na Olimpu. Bog stanuje na nebu, koje je već po sebi čovjeku nepristupačno, jer je tako visoko i neprikladno za egzistenciju čovjeka kojemu je Bog namijenio zemlju. Ako se Bog nalazi negdje na zemlji, kao u svetištu židovskoga hrama, onda je taj prostor ljudima nepristupačan. Sve što dolazi u »neposredan« dodir s Bogom, postaje i samo nepristupačno, izuzima se iz profane upotrebe, bilo da je riječ o predmetima ili osobama. Sve to dobiva značaj onostranoga, nedokučivoga. Nebeska tjelesa bila su prije ere moderne astronomije i astronautike nešto svima prisutno, a ipak definitivno nepristupačno, i stoga je razumljivo kako su bila posebno prikladna da se Božja slika projicira u taj prostor. S te je strane shvatljivo što netko može smatrati prodor čovjeka u svemir kao narušavanje Božje suverenosti na tom području i kao profanaciju, argumenat protiv Božje egzistencije, bilo da je riječ o onoj baki iz Kane koja zna da Bog neće dopustiti da ljudi prispiju na Mjesec, u isključivo Božje područje, bilo da je riječ o astronautu koji ne nalazi Boga u svemirskom prostoru, jer se zapravo nadao naći njegovu tjelesnu sliku, koju smo sami smjestili u taj dotada nepristupačan prostor kako bi baš time dobila svojstvo transcendentne nepristupačnosti onoga što želi prikazati. Slika, naime, ne može uvjerljivo prikazivati samu nepristupačnost ako nije sama nekako nepristupačna.

U tom je smislu kao primjer značajan razvoj kršćanske molitvene prostorije, crkve. U početku je to bio običan stan u kojemu su se ljudi skupljali da slave euharistiju; nije imao neki karakter nepristupačnosti, barem ne za kršćane. Kasnije je prostor sve više — možda po uzoru na židovski hram — dobivao značaj Božjeg prebivališta, mjesta gdje se zajednica na poseban način sastajala sa svojim Bogom. Tako je pomalo nastalo posebno mjesto za puk a posebno za službenike, što nije bilo samo posljedica nekog razumljivog reda za vrijeme bogoslužja. Oko oltara je nastalo neko privilegirano mjesto koje nije bilo svima jednako pristupačno. U današnjim crkvama imali smo donedavna svetište, ograđeno pričesnom klupom, u koje laik nije redovito imao pristupa. Sveto posuđe — »svet« želi izreći upravo tu transcenciju — ne smije svatko dirati. Svećenik se odijeva u odijela koja nisu nešto što svatko nosi, ona potječu iz pradavnih vremena i tako su posebno prikladna da izraze transcendentnost. Zanimljivo je da će se laik manje sablazniti nad nekim improviziranim kanonom nego nad misom koju bi svećenik služio u civilnom odijelu, jer je tako za njegov osjećaj više povrijeđeno svojstvo transcencije koje okružuje sve božansko. Nešto slično možemo naći i u baratanju Euharistijom. Tu se nepristupačnost s vremenom toliko naglasila da se dodir prilika s laikom, profanim čovjekom, smanjio na onaj minimum koji je nužno potreban da

uopće može sudjelovati u euharistiji. Oduzeto mu je bilo pričešćivanje pod prilikom vina a hostiju je mogao dotaći samo ustima. I danas mnogi dijeljenje pričesti na ruku osjećaju kao neki dosljedni izraz manjku vjere, koji vrijeđa njihov osjećaj transcendentnosti, kao da božanstvo nestaje čim poprima oblik nečeg svakidašnjeg, predmeta koji može dotaći svaka ljudska ruka. Prvi su kršćani nosili Euharistiju kući a da ipak nije pri tom stradala njihova vjera. Kasnije se mogućnost dodira s Euharistijom sve više, baš uslijed naglašavanja, psihološkog naglašavanja osjećaja transcendentcije, smanjivala; i kad nije više bilo moguće smanjiti dodir, smanjila se učestalost dodira tako što je čovjek dolazio na pričest rijetko i iza teških priprava. Pri tom je Euharistija sve više postajala predmet klanjanja — što je karakteristična gesta prema naglašavanju elementa transcendentcije — stavljala se u srebro i zlato, a to su transcendentni materijali, jer ih običan čovjek redovito ne posjeduje ili ih nije posjedovao. Tu bi se moglo navesti još mnogo primjera.

Ne želim svim ovim pričanjem nikako tvrditi da Bog nije transcendentan. Želio bih samo upozoriti da postoji u nama težnja da odgovarajući psihološki elemenat spontano naglašavamo na račun drugih jednako važnih elemenata te tako nastojimo Boga što više odalečiti od nas stavljajući ga na nepristupačna mjesta u prirodi ili na takva mjesta koja smo mu mi u društvu ili na našim sastajalištima, u našem ponašanju kao nedostupna običnom čovjeku rezervirali. Ne želim kritizirati opravdanost toga spontanog postupka, iako baš tu, gledajući s kršćanske strane, postoji stanovita i teška problematika. Htio bih ovdje samo upozoriti na činjenicu da je moderno vrijeme razvitkom društva, razvitkom znanosti, razvitkom tehničkih mogućnosti i promjenom mentaliteta zahvatilo mnoga transcendentna mjesta i skinulo im tu oznaku a time i sposobnost da fungiraju kao Božje utočište. Za srednjovjekovnog čovjeka nebo, u kojem stanuje Bog s anđelima i blaženima, bilo je mjesto iznad zadnje sfere. Kad je Giordano Bruno razorio posljednju sferu, i zvijezde, svjetove, porazmjestio po neizmjernu prostoru, nestalo je iz ljudske predodžbe i mjesto nekadašnjeg neba. Dakako da to za teologa ne treba predstavljati posebnih teškoća, no za običan ondašnji puk — pa donekle i današnji — bio je to pravi šok. Dakako da znamo da je Bog duh i da je posvuda prisutan, ali nam je, mimo definicija i logične ispravnosti, baš u našem osobnom odnosu s Bogom ili nadnaravi slika od prvotne važnosti. Osjećaji se naime vežu uz sliku, a ne uz pojam, i zato ne bismo smjeli potcjenjivati probleme koji se stvaraju oko slike.

Što da u toj stvari učinimo? Zanimljivo je uzeti u ruke Evanđelja i gledati Sina Božjega što je on uradio i kako tu stoji s pitanjem o psihologiji transcendentcije. Tu se, moram priznati, nalazim u stanovitoj mucij, ne razumijem stvari posvema i ne znam točna rješenja. Čini se, udaramo u misterij. Ako bismo naime i u tom slučaju pošli tragom našeg ponašanja i našeg razumijevanja transcendentcije i ako bi ona bila najvredniji i jedini elemenat božanskoga, onda zapravo ne bi smjelo biti utjelovljenja i ne bi moglo doći do toga da Bog kao čovjek prebiva

među nama, u svemu sličan nama samo ne u grijehu. Poznato je da je karakteristično za židovstvo što posebno naglašuju Božju transcendentiju — Bog je toliko neizreciv da se nisu usuđivali izricati mu ni imena kojim se sam nazvao — te je iz toga posve razumljivo da je bio skandal i pomisliti da bi netko tko je ručao s bludnicama i carinicima mogao i pomisliti da se nazove pravim Sinom Božjim kad je za farizeja služiti Bogu značilo odijeliti se od onih drugih, tj. smatrati time već sama sebe transcendentnim.

Zato, tj. iz te činjenice skandala, čini mi se da ne razumijemo nešto što je u našoj vjeri i našem ponašanju od izvanredne važnosti, jer je specifično upravo za kršćanstvo, tako da se time naša vjera razlikuje od svake druge. Nitko se nije usudio tvrditi da bi neki naoko običan čovjek mogao biti pravi i jedini Bog; svi su stali pred zidom transcendentije. Čini mi se da bismo o toj činjenici trebali više razmišljati kad razmišljamo o Božjoj Riječi i da bismo iz toga morali nešto više crpiti za naš život. Ne znam može li se nakon tog događaja Bog jednostavno i nadalje smještati nekuđ iza zvijezda, na neka rezervirana mjesta, i tako stvarati nepremostive razmake — mi kažemo: iz štovanja — između njega i nas. Ne bi li trebalo više misliti na to da je on sam radio upravo u obrnutom smjeru, da prebiva među nama? Da nije samo u ono vrijeme sjeo za stol s bludnicama i carinicima, nego da se to negdje i danas može naći, jer je, kako sam kaže, došao ne pravednima, nego grešnicima da se obrate. Misli se ne onim već obraćenim grešnicima, nego onim »pravima«, da se obrate. Ako se Bog »u ova posljednja vremena« objavio u Sinu, i to kao Spasitelj, onda ćemo i slike o njemu stavljati, tj. tražiti ga, tamo gdje najviše treba spasenja. Onda bi i naša molitva, naša pažnja, naša vjera, naše nastojanje moralo nekako ići u smjeru gdje ga naslućujemo da se nalazi. Ne nad zvijezdama u »coelum empireum«, nego među ljudima gdje se izvršuje spasenje.

Možda je tu neki put kuda bi se i molitva mogla usmjeriti, gdje bi mogla u današnje vrijeme naći svoje psihološki valjane motive, da ona bude, kao obraćanje Bogu-Spasitelju, spasiteljska molitva, pogotovo ako je riječ o molitvi svećenika koji je po profesiji u službi božanske spasiteljske misije. Bog je tu već među ljudima, samo bismo na te ljude možda trebali drukčije gledati: ne kao na profanu izgublenu masu, nego kao na one kojima je poslano spasenje.

Dakako da se možemo iznutra pripravljeni da revidiramo psihološki Božju sliku u nama, da je učinimo adekvatnijom pozitivnoj objavi, jer je Bog naposljetku i najbolje govorio u Sinu. To će nas razmišljanje možda dovesti do toga da shvatimo kako Bog nije napustio ovaj svijet zato što smo sad otkrili da je Mjesec običan kamen ili da se pakao ne nalazi nekoliko kilometara ispod površine zemlje te današnji čovjek više ne razumije simbole transcendentije u koje smo zaodjenuli svoj kult i svoju molitvu. Bog-Spasitelj je ovdje među ljudima i valja ga tražiti ne u njegovu odstojanju u nedostizivosti, nego u njegovoj prisutnosti. Dakako da to nije jednostavno kad nas naša narav upućuje nekako upravo u suprotnom smjeru. No upravo to znači da je misterij

utjelovljenja misterij: ne možemo ga svesti na naše razumijevanje i našu psihologiju, nego nas on ima voditi preko onoga što bismo sami od sebe shvatili ili uradili.

Mislim da se može pretpostaviti da napokon svatko želi biti dobar i želi činiti dobro, jer je inače teško shvatiti kako Bog želi spasiti sve, i da je nevolja u svačijoj slabosti, u neshvaćanju vlastitog dobra; da zlo koje se čini više proistječe iz muka u kojima se čovjek nalazi nego iz obijesti, da je zlo manjak dobra, a ne pozitivnost. Ako je Bog u prvom redu izvor života, onda će se njegova sila najviše očitovati tamo gdje ga život najviše treba, kao u Pavlovim slabostima.

Još jedno bi valjalo spomenuti. Mi se pred Bogom ne nalazimo kao pojedinci, nego kao Crkva, skupština, narod Božji. Kao narod Božji, kao skup vjernika molimo. Dakako da se ta molitva izriče u formula-ma, jer se inače ne bi moglo skupno, naglas, razumljivo moliti. Mogla bi se međutim zamisliti i situacija da u nekom skupu pojedinci spontano, svojim riječima i naglas izriču molitve. Možda se to već negdje i u pojedinim slučajevima ostvarilo ili se ostvaruje. I ja sam imao u tom smislu nekih iskustava te bih zato taj način moljenja htio iznijeti kao neku mjeru, neki kriterij našeg osjećaja prisutnosti Božje. Sv. Pavao iznosi da su prvi kršćani na sastancima između ostalog spontano molili, iz oduševljenja također, da je bilo glosolalije itd. Sam traži da to nekako ide po redu, da se ne upliće jedan kad govori drugi. Danas se, naprotiv, ne usuđujemo toga činiti, čovjeka je nekako stid kad bismo mu rekli: »Izreci ovdje pred svima jednu molitvu tako... iz tvog raspoloženja, kako se sada osjećaš pred Bogom!« Utječemo se zato radije formuli i skrivamo se iza nje.

Rekao sam da je tu riječ o kriteriju, jer nam situacija otkriva koliko je naša vjera u Božju prisutnost, sada, tu u zajednici, malo uvjerljiva. S druge strane kriterij otkriva nešto i o samoj zajednici. Dakako da ljudi dolaze u crkvu, mole zajedno u formulama, sjedinjuju se sa svećenikom u funkciji bogoslužja, izlaze možda utješeni, ili sa zadovoljstvom da su nešto bogoljubno učinili, no oni nikada pred zajednicom ništa ne govore i ne izriču o *svom* odnosu prema Bogu, o *svojoj* religioznoj stvarnosti. Zajedništvo se ne proteže dalje od službenog čina i ne zahvaća pojedince u njihovoj pojedinosti. Zato je razumljivo da je naše moljenje u crkvi nešto u čemu pojedinac sudjeluje samo djelomično i teško će čovjeku biti da shvati kako bi to službeno zajedništvo mogao interesirati njegov privatni odnos s Bogom, o čemu ionako već iz gornjeg razloga nerado govori. Kao što postoji razlika između gozbe oko koje su se ljudi dogovorili, kao kad idu na piknik, pa gozba nije potpuna ako netko nije prisutan, i ručka koji se kuha u restoranu bez obzira hoće li netko doći ili ne, tako je i naše moljenje većinom ručak u restoranu i nismo još tako daleko da bi ljudi spontano učinili neki božanski molitveni piknik gdje svatko treba svakoga a najviše zajedničkog Oca i Sina i Duha Svetoga koji se osjećaju prisutni u takvom skupu pa se nitko ne skanjuje familijarno govoriti o sebi i o njima.

Zanimljivo je da možda mnogo govorimo o Bogu u obliku teolo-

ških rasprava, možda se u tom smjeru i daleko i žestoko angažiramo, ali kad govorimo, uvijek smo nekako sami; govori se o Bogu u neutralnoj udaljenosti i ne osjeća se da se pri tom govori o Prisutnom.

Budući da mogućnost molitve psihološki toliko ovisi o doživljaju prisutnosti Božje, a svaki je doživljaj potenciran doživljajima drugih, doživljajem zajednice, onda se može shvatiti koliko bi ta spontana molitva pred zajednicom — recimo radije: pred prijateljima — u istom mah pomogla samu sebe i našu vjeru, koja se ne bi tada trebala skrivati iza ceremonija i formula — koje, dakako, imaju svoje opravdanje na svojem mjestu — i zapravo živjeti gotovo samo iza ceremonijala i formula.

Napokon je sve to pitanje naše iskrenosti pred nama samima, pred Bogom i pred zajednicom. Ništa se ne može trajno postići ako se ne polazi od onoga što jest i kako doista jest. A nije lako biti iskren pred samim sobom, a pogotovo imati toliko povjerenja u Božju prisutnost u zajednici da i pred nju čovjek stane kakav jest. Na početku mise molimo za oprostjenje grijeha i priznajemo svoju grešnost da bismo mogli »proslaviti sveta otajstva«. To se ne smije shvatiti samo tako kao da se najprije mi sami čistimo da bismo uopće mogli stati pred Božje lice. Bog je, naprotiv, došao radi grešnika, pa nas traži takve kakvi jesmo, tj. grešnici. Ako to nismo shvatili, bit ćemo neprestano nesvjesno skloni da se ne prihvaćamo kakvi jesmo iz straha da se pred transcendentnim, svetim Bogom možemo pojaviti samo kao pravednici. A tako nam ni Bog ne može pomoći. Kad bismo možda bili spremni da sebe i druge u zajednici prihvaćamo kao grešnike, možda bi ojačala i svijest prisutnosti Božje u zajednici — Boga kao Spasitelja — a možda bismo i slobodnije zajednički molili.

Ne znam hoće li sve ovo što sam rekao imati neke neposredne koristi, no mislim da je problem teškoće današnjeg moljenja, pogotovo zajedničkog moljenja, u nestajanju svijesti o prisutnosti Božjoj u životu pojedinaca i zajednice. Ako ovo što sam rekao može nešto doprinijeti nalaženju i jačanju toga osjećaja i te svijesti, bit ću radostan što nisam govorio uzalud.